

Tijdens zijn vrijwel onafgebroken arbeid om de Groninger prijsvraag op tijd beantwoord te krijgen, is Bram ook bezig geweest met het zoeken van een antwoord op de vraag naar de laatste grond van zijn geloof. Hoe kon de bijbel een 'onfeilbare bron' zijn, nu het zijn 'vaste overtuiging' was geworden dat het auteurschap van de evangelisten geenszins vaststond en bijvoorbeeld Genesis zeker niet van Mozes kwam? 'Nemen we dat alles zamen', schreef hij eind februari 1860 aan Jo, 'dan gevoel je, dat we hier op een glibberige baan staan'. Wat was in de bijbel waar? Hij voelde wel voor een antwoord in de lijn van 'de Roomschen'. 'De Kerk, dat zijn toch alle menschen zamen, en zoo er waarheid is, moeten *menschen* die toch vinden. Zouden dan alle menschen zamen, dat is de Kerk!, ons niet kunnen leren wat waarheid is?' Enkele dagen later kwam Bram op de zaak terug: 'Jo, lieve, geloof je niet dat God in den mensch werkt met zijn Heiligen Geest, dat er diepe waarheid ligt in Jezus' woord, dat de Heilige Geest in alle waarheid leiden zal. Zoo ja! ... werkt die Heil.[ige] G.[eest] dan niet in de kerk, en ... dan is de kerk ook immers in 't bezit der waarheid. ... Gelooviger dan je misschien denkt, ben ik er ten volle van overtuigd, dat God in ons werkt'. Bram was er daarom ook van overtuigd dat al won de leugen voor een tijd, 'waarheid en deugd toch op den duur triompheren'. Eigentijdse opvattingen van zijn leermeester Scholten en gedachten van A Lasco over de Geest die de lidmaten der kerk bindt en leidt vloeiden hier ineen.²¹ Tevens wordt zichtbaar hoe toen reeds voor Bram het Schriftvraagstuk en het kerkelijk vraagstuk samenhangen.

Faith, time and energy

'Faith, time and energy is tot nu toe me een levensspreuk geweest, en nog altijd ben ik er goed meê uitgekomen', zo meende Bram medio februari 1860. Hij dacht er zelfs over die woorden als motto boven zijn inzending te plaatsen. Toen hij de 'Commentatio' in april verzond, hoopte hij eind september zijn kandidaats te kunnen doen. Dat kwam overeen met de belofte die hij begin 1859 aan zijn verloofde gedaan had. Hij besepte dat hij opnieuw keihard zou moeten werken.²² Spoedig evenwel bleek dat hij veel te uitgeput was om zo te kunnen voortgaan. Het bericht uit Groningen van 15 juni 1860 dat zijn antwoord met goud bekroond was, veranderde daar weinig aan. Wel bracht Bram in augustus ineens een ingrijpende wijziging in zijn studieplan aan, waarbij hij plaats inruimde voor een promotie. 'Wanneer ik er kom is onverschillig, zoo ik nog maar in de loop van dezen cursus candid.[aats] en doctoraal doe en ééns preek. Junij 1861 ben ik dan met dat alles stellig klaar. ... Mijn proponents stel ik uit ... tot Mei

21. A. Kuyper aan Jo Schaay, [29? febr. en 4 maart 1860]; AKP B 206, 208. Voor A Lasco over de Geest en de gemeente: J. Vree, 'Abraham Kuyper als Erbe a Lascos', in: Ch. Strohm (ed.), *Johannes a Lasco (1499-1560): polnischer Baron, Humanist und europäischer Reformator*, Tübingen 2000, 357-375, m.n. 367. J.H. Scholten over het getuigenis van de Geest in: *De Leer der Hervormde Kerk I*, vierde, vermeerderde druk, Leiden 1861, 208-234.

22. A. Kuyper aan Jo Schaay, [15? febr., 21? maart, eind mei 1860]; AKP B 196, 210, 300. Vgl. Puchinger, *Kuyper*, 73, 105. Ik heb niet kunnen achterhalen of de woorden 'faith, time and energy' van Kuyper zelf afkomstig zijn, dan wel door hem geciteerd worden.